

—FRANCESC CRUANYES—

EL CRIM DE CAN PATORRA

TEMPS D'AHIR

eg

EL CRIM DE CAN PATORRA

TEMPS D'AHIR / 4

—FRANCESC CRUANYES—

EL CRIM DE CAN PATORRA

eg

EDITORIAL GAVARRES

El crim de can Patorra

© Del text: Francesc Cruanyes i Zafra

© D'aquesta edició: Editorial Gavarres

Germà Agustí, 1

17244 Cassà de la Selva

www.grupgavarres.cat

Disseny de la col·lecció: Grup Gavarres

Assessorament lingüístic: Roser Bech Padrosa

Imprès a la UE

Tiratge: 800 exemplars

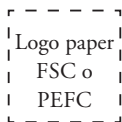
Aquest llibre s'ha imprès amb paper Munken Pure Rough
i ha estat compaginat amb la tipografia Garamond.

DL: Gi-1742-2026

ISBN: 978-84-19292-57-5

Primera edició: octubre de 2026

Qualsevol forma d'explotació d'aquesta obra, en especial la seva reproducció, distribució, comunicació pública o transformació, només es pot dur a terme amb l'autorització dels seus titulars, llevat excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics) si necessiteu fotocopiar, escanejar, distribuir o posar a disposició algun fragment d'aquesta obra (www.cedro.org; 91 702 19 70 / 93 272 04 47).

*Per al meu pare, que m'ha ensenyat el camí.
I per a la Lourdes, que m'hi acompanya.*

INTRODUCCIÓ

El 25 d'agost de 1905, a Maià de Montcal, un poble de pagès de la Garrotxa, va morir degollada una noia de quinze anys. Era el migdia, es trobava sola a casa, preparava el dinar per a la mare i el germà, que eren al camp.

La descoberta del cadàver, el funeral, la investigació, la cerca de l'assassí, la instrucció del sumari i el judici dos anys després a l'Audiència Provincial de Girona –amb la petició de dues penes de mort a garrot– constitueixen bona part d'aquest relat.

Durant la narració es descriu una vida rural estancada en el temps que té poc a veure amb el progrés que experimenten viles i ciutats com Olot, Figueres i Girona. La diferència entre propietaris i masovers, menestrals i pagesos, determina el coneixement i la sort vital dels uns i dels altres. També a l'hora d'encarar un procés judicial.

Quant al llenguatge, he volgut reproduir, sense abusar-ne, els registres propis de l'època. M'he basat en la parla dels últims familiars que vivien a poble i que vaig conèixer de jove. Les locucions, les formes verbals i el vocabulari dels personatges pretén recollir el català que s'utilitzava a primers del segle passat en aquest extrem del país. Aquest llenguatge a voltes ha encomanat la resta del text, amb l'ús a posta de formes arcaïques.

Tots els fets concrets que aquí es relaten van passar de veritat. Transformar o adaptar una història real en una novel·la també requereix farcir-la de passatges versemblants. Sense trair el moll de l'os, la imaginació és lliure.

Finalment, aquesta no és la història d'una mort, sinó la dels que la van viure de molt a la vora. El protagonisme no és per a la víctima directa, sinó per als familiars i per a tots aquells que, passat un tràngol, els queda tota una vida per davant.

Francesc Cruanyes i Zafra

DIARIO DE GERONA

DE AVISOS Y NOTICIAS

Gerona, domingo 27 de agosto de 1905

(pàg. 3)

CRÓNICA GENERAL

Ayer en el pueblo de Mayá fué encontrado el cadáver de una muchacha de 18 á 19 años, que presentaba la cabeza separada del tronco.

La interfecta era hija de los colonos del manso "Can Patorra"; se cree que la muerte fué violenta y el móvil del delito el robo.

El Juzgado instruye diligencias.

DIARIO DE GERONA

DE AVISOS Y NOTICIAS

Gerona, martes 29 de agosto de 1905

(pàg. 4)

CRÓNICA GENERAL

Como presunto autor del asesinato de Mayá ha sido detenido Juan Zaragatal de 46 años, que servía en el "mas de Sta. Lluçia" y al que se le ocuparon 2854'34 pesetas, parte de las cuales se supone procedían del robo que fué el móvil del crimen, pues faltaron de la casa 1400 pesetas en billetes.

Maià, 1905

L'avi Perot no va anar a Cuba, va comprar el soldat.

Can Patorra mai no va ser rica, les estretors de pagès eren fortuna al costat de les misèries de ciutat. El pa, el vi, l'oli se'l feien, l'escudella sempre a taula i els diumenges, tall. Poca virolla, molta permuta: vaig curt de cebes, el fideuer va fer llarg.

El diner, amagat. En un encaix posterior de l'escon, per des-sota l'espiera, una mena de mitjó recosit amb roba de flassada vella, quatre traus i un cordó de cuir perquè no s'escapi la moneda corrent, xavalla per anar a ca l'adroguer. El gros de l'argenda, a l'estança del guarda-roba. L'armari té un doble fons, i allà escon-dita entre mocadors i bales de naftalina, una capsa metàl·lica de can Birba de Camprodon amb l'estalvi i les reserves per a quan sigui menester, ara la fira del bestiar, adés una malaltia.

O una desgràcia, o una injustícia. Com haver d'anar a la guerra.

En Pere de can Patorra, nat el 1881 a cal Cisteller de Maià de Montcal, poc que hi comptava que el cridarien per embarcar-lo cap a ultramar. L'imperi, ja tocat de mort, es venia la sang de la jovenalla per l'orgull de la mare pàtria. Fou la darrera quinta, el sorteig establert per completar les unitats militars: de cada cinc homes útils un havia d'incorporar-s'hi. L'hi havia tocat.

Des de mitjan segle, a la Garrotxa s'hi havien constituït fins a dues entitats perquè el jovent pogués deslliurar-se d'anar a servir el rei. Hom deia que només anaven a la guerra els voluntaris i els pobres de solemnitat. També se'n salvaven els previusors. Al camp els braços eren necessaris. Quan una casa havia de prescindir d'un fill, se'n ressentia la producció de blat, de fajol, d'ordi, la vianda.

Tocava, doncs, recórrer a la bossa de l'escon i a la capsa de galetes per completar els quaranta-vuit duros que la família ja duia pagats a la societat que gestionava les substitucions amb un procediment ben legal. Van haver d'amollar vora quatre-cents duros, dues mil pessetes, amb unces.

A la guerra de Cuba, en lloc d'en Perot, hi va anar un mosso de Sant Miquel de Campmajor.

Can Patorra no arriba a allò que se'n diu una masia. Un mas, i encara. Un mas petit si l'entendem com una casa de pagès amb les dependències justes. Encarat a migdia, el portal no és adovellat sinó carrat, sense cap bloc de pedra noble ni cap data de construcció. A baix, la quadra per al matxo o la mula, l'animal de tir, i un parell de vaques. Palla, pixum i fems. Al costat, la cort del menut que tot s'ho menja, pinso i escorrialles, la pela de les trumfes, el cul del perol quan agreja... Per Tots Sants serà gras, matarem el porc i serà festa. I encara hi ha lloc per a les gàbies dels conills, un xic de corral per a l'aviram quan ha d'anar a joc i un tou per a les lloques. De dia, el gall, els pollastres i la periquita corren lliures per l'era, aquí un cuc, allà una engruna.

A la planta baixa també s'hi enquibeixen el carro i els arreus, l'arada, la forca, la fanga, els càvecs, els volants, la falç i la dalla, sempre esmolades. En un annex de construcció posterior, la comuna: porta de fusta sense llisquet que no toca sostre ni terra, un tauló foradat per encaixar-hi el cul, un tap vell d'olla esmaltada, i dessota, encastat, un cossi amb nanses per arreplegar la merda un cop al dia i abocar-la al femer.

L'escala per accedir a la planta principal, adossada a l'interior de la paret mestra, és fosca, té els graons estrets i és dreta com un ciri, sense barana. Un cop a dalt, la sala, l'estança major on es fa la vida. La cuina en un extrem amb un rengle de fo-

gons, la pica de pedra, el forn d'obra per fer el pa, els armaris i tot d'atuell penjats, tupins, escumadores, cullerots. Els perols, les cassoles i les escudelles, dessota del pedrís, desats rere una cortineta de puntes.

Al costat de la cuina, a tocar dels esglaons que baixen, el foc, sempre encès. L'ànima de la llar. Foc a terra i gran campana amb davantal d'on pengen els clemàstecs i les lleves que subjecten la perola, aigua calenta sempre a punt per al que sigui menester. Els molls, l'atiador i la manxa a l'abast: la flama pot morir; la brasa, mai. Tanmateix, la xemeneia de can Patorra no té bon tiratge, sobretot quan bufa de sud o de ponent. Per això, a voltes no plau d'asseure's a les banquetes per badar amb la sonsònia de les flames. És més fàcil fer anar amunt i avall les cadires de balca amb potes retallades buscant aquell racó d'equilibri entre l'escalfor i el fum. I si el fum és de llenya o vapor d'aigua, rai! Quan fan perolada i rebull la barreja de carns, magra i cansalades, la sala s'omple d'un baf irrespirable que escou els ulls, unta la roba i engreixina la pell.

La taula fa goig. Ampla i llarga, amb cadires a una banda i bancada igual d'extensa al costat de la paret. En un extrem, el calaix del pa, el ganivet de serreta i el caixó dels rosegons que, amarats d'aigua, seran dieta fina per a les gallines. La taula és l'altar de la missa quotidiana. Asseure's a taula és parlar, pensar, discutir, decidir, repartir, passar el porró, agrair. Estirar el coll, ajupir el cap, mirar de fit a fit o mirar a una altra banda, mirar de reüll, clavar la mirada, picar l'ullet, fer un cop de puny i fer un cop de cap en acabat de dinar, abans de tornar al tros. La taula és tan gran i plural com convinga. Els dies de cada dia s'asseuen a la punta. Per festes, quan hi ha convit, del llarg hi cap tothom: família, forasters i passavolants. A pagès, fer seure a taula i compartir és la millor ofrena.

Perquè, al menjador, que és a part, menjar no s'hi menja. És la primera habitació quan t'encamines cap als dormitoris. Bufet

i vitrina, l'armari del vidre, una taula, quatre cadires i para de comptar. Ni els porticons del finestró que dona al darrere de la casa, a nord, no són mai oberts. El menjador és com un armari per desar-hi allò que no cal tenir a l'abast: des de les copes per estrenar fins als tovallons i les estovalles brodades que es fan servir un cop l'any, i encara.

Llavors, la cambra de matrimoni, sense alcova, llit alt, capçal, santcríst, matalàs de llana, rentamans de palangana, mirall. Un trinxant fa les funcions de tocador. I tres dormitoris més, només un amb armari propi, el guarda-roba que tant serveix per a les vestimentes i les males endreces com per als béns més preats.

Les golfes coronen el casalot. Sota teulada a dos vents, un gran espai sense gaires divisions i molta estesa de rebost: patates, cebes, alls, panotxes, botifarres de servir, penques de cansalada, tomates de penjar, herbes remeieres... L'obertura de mig punt que dona a la façana no té vidre ni porticó, només una malla metàl·lica per impedir que s'hi fiquin els ocells i per mantenir la planta ben airejada.

En un racó, un cofre vell, empolsinat. D'aquest bagul en diuen el mundo perquè fa cara d'haver corregut, de no haver estat sempre aquí. Ningú no sap de qui era ni com hi ha vingut a parar. És ple de llibres i exemplars antics de diari. A can Patorra, en el tombant del XIX al XX, ningú no sap llegir.

En Perot no sap de lletra, però a l'hora de comptar ningú no el guanya. Fent números és ràpid i precís. Els fa de cap, és clar, sense llapis ni paper, ni amb els dits de la mà ni amb els nusos del puny. Preus de mercat, pesos, superfícies, llargàries, capacitats... Sumes i restes, divisions. Allò que més li plau és multiplicar, aventurar l'engreix, calcular les misses a mitjà termini.

El cervell d'en Pere no té cap problema per traduir polzades i pams quan es tracta de calcular la longitud. El gra, la farina, les olives, l'oli els compta amb unces, ambostes, lliures, arroves, quarteres... Distingeix el pes del volum segons l'element i la substància. Li agrada sumar quarterons fins a arribar al quintar, deixar la menudalla del petricó per omplir barrals, bots i botes. Caminar estona pel tros i deixar-se de peus i vares per fitar el terme de dalt a baix, i dels passos deduir-ne l'extensió en vesanes, que és el que compta. El sistema mètric decimal s'aplica per primera vegada a Barcelona el 1871, però qui hi ha estat mai, a Barcelona! La introducció dels centímetres, els litres i els quilos no s'esdevé fins ben avançat el segle següent.

Li agrada molt el bestiar. Cada any, a la primavera, compra una cinquantena d'ovelles per netejar l'herba. Són ovelles velles que es mantenen soles, conserven els camps nets i proporcionen fems per adobar el nou planter. Ho té tot calculat: fan una última cria, ven els xais, recupera la despesa i obté uns guanys.

Sempre diu que una vegada al mes s'ha d'anar a mercat, a Figueres o a Banyoles, per comparar preus amb els negociants que passen per les cases. No se'n refia dels tractants de bestiar. Juguen amb la picaresca bo i abusant de la pretesa ignorància del camperol. És il·letrat, prou que se'n dol, però la seva capacitat comptable desafia qualsevol intent de fotre'l.

A can Patorra és l'amo des que en Venerando, el seu pare, va morir. Però el rem se li ha fet petit. Poca terra per a la seva força i les seves aspiracions. Per això, no té en menys confessar que bescanviaria l'estatus, de propietari a masover, per menar un mas amb més terreny, més camps, més collita.

Té ullada Santa Llúcia, una masia de debò al terme veí de Beuda, adossada a l'ermita que li dona nom. Com gairebé tot el poble, Santa Llúcia, la casa i la capella són del Noguer de Segueró, família noble i adinerada. Fa temps que li ha arribat

a oïdes que don Joan, el senyor Noguer, no està gens satisfet de l'actual arrendatari. En Perot, cella espessa i ulls petits, s'afigura treballant aquells camps més planers i amb menys pedregar que els de can Patorra. Camps més rics, de terra vermella i argila, i sobretot més grans. Més aptes per al conreu de blat de moro.

Ja fa temps que s'ha après els tractes de la masoveria. El gra va a terços: dues parts per al que treballa la terra i una per al propietari. Amb el bestiar no cal passar comptes, només guardar un xai per a l'amo. I un parell de pollastres, no res. L'hort tampoc no computa, n'hi ha prou de dur la primera menjada de fesoles a la casa gran. I tomates de la pera, enciams. Les olives també van a terços, però una part se la queda el moliner del Castell de Seguró, el trull més gros de la rodalia.

En Perot s'hi veu amb cor. Fa números, suma i resta, descompta, fa les deduccions. Què hi fa, que la terra no sigui seva si els guanys són superiors! A més, també serà senyor: can Patorra no es quedarà buida, l'arrendarà i en percebrà la part.

Respira a fons, sospira i somia. Santa Llúcia té més d'un pretendent, però primer cal que el senyor Joan doni comiat a l'estadant que no en fa ni per al gasto. I que li faci confiança a ell.

Treballar de sol a sol. Mai l'expressió no ha sigut tan exacta. Ni la jornada tan llarga com a l'estiu, que els dies neixen més aviat que el cant del gall i el sol es pon quan les gallines ja fa hores que són a joc. Els homes, no. Ni les dones.

Els homes com en Perot posen el primer peu a terra a trenc d'alba. Les dones feinegen fins entrada la fosca. Els dies es fan llargs i la canícula els fa pesats. Més quan ja ha quedat enrere aquella il·lusió de la collita. Des de la sembra, passat Sant Miquel, fins a les gelades de l'hivern, tot ha estat resar al cel perquè

la pluja beneeixi la terra i l'oratge no malmeti els brots novells. A partir de la primavera, l'esclat de la verdor, l'alegria de veure puntejar cada sement, els camps com una catifa.

Temps d'espera. Temps de birbar, d'arrencar una a una les males herbes. A la zona de Maià de Montcal, a la falda de migdia de la Mare de Déu del Mont, encarada al Terraprim, el temps és més benigne que als Aspres de la Garrotxa. A muntanya l'herbei encara triga, fa fred i la terra germina més tard que al Pla de l'Estany o a l'Empordà. Maià gaudeix de la ufana garrotxina i no la castiga el vent de la plana.

Quan el blat aixeca un pam també despunten tot de corretjoles, margalls i gallarets, i aquesta és la feina de cada dia. Eixarcolar sense que et quedi la tija als dits, descalçar la rel, castigar la ronyonada. Només així, al final de la jornada, el pagès es pot posar dret i aguaitar amb una mínima satisfacció com creix l'estesa vegetal de profit. I així cada dia de cada dia fins que arriba el mes de juny.

Falç al puny quan el verd ja ha esdevingut ros, quan l'assolada ha esbravat la tendror de l'espiga. Es fa dur de veure com mor el blat, però el sac no vol gra humit. Mentrestant, en Perot barrina: deu manats, una gavella; quatre gavelles, una garba; deu garbes, un cabiró. Quantes saques farem, enguany?

La festa no arriba fins al batre, abans cal segar i suar. Quan era jovenot son pare el va avesar amb l'ús de la falç i el volant, a tenir cura de no estassar palla i canell, que més d'un s'hi havia deixat la mà. Amb el nou segle s'ha imposat la dallada, de fulla llarga i mànec extens per agafar-lo amb les dues mans. Treballen tots dos braços, es fa més feina. De sol a sol, moviment compassat, l'esquena corbada. No beu del càntir fins que no arriba a l'ombra de l'ametller. La mirada fixa a terra determina la progressió, la respiració s'acobla amb la dallada. Només aixeca el cap quan els regalims li neguen el clot dels ulls. Llavors agafa el mocador i s'eixuga, contempla el que ha avançat, fita el tram que queda. Remuga i fa un mig somris. Bon cop de dall!

Inevitablement, pertot arreu hauran quedat espigues perdudes, escapçades, mal tallades. En la seva rítmica cadència el segador no s'atura, ja passaran a espigolar. Feina de dones, fer la passada i recollir l'escampada, que no es perdi ni un gra. A voltes, hom deixa que hi passin els més pobres, famílies humils, sense terra, però el tracte sempre és acordat.

Les garbes no es lliguen fins al final de tot amb vencills, cametes del blat mateix que fan de cordam. Abans de la posta les últimes s'encimbellen al carro per fer via cap al mur exterior de la pallissa, perquè reposin uns dies i que s'acabin d'assecar.

I pel batre, la revolució. Mans i braços i cames ajudeu-me, que el temps és un rellotge de sol i l'era, el centre de la Terra. La jovenalla s'arma amb escombres de bruc i allisa la taula d'operacions. Els mossos enforquen les garbes i les escampen fins que el sòl ferm sembla una estora. En Perot s'assegura que el cereal sigui ben sec. Només llavors fa el gest de començar a esparpillar, esponjar les espigues perquè sigui més fàcil de trinxar-les, separar el gra de la palla.

L'animal ja està a punt per arrossegar-hi el rodet de pedra per sobre. Una passada, dues passades, tres... En acabat, el trill, el corró de fusta amb pues de pedra per capolar. En Perot no en té prou, s'enfila a l'eix per fer més pressió amb el propi pes. Si no és suficient, agafarà el diable, l'estri per rompre que fa els honors a la força de Satanàs. No hi ha cagumdeus durant la batuda, és feina de glòria, però tot s'hi val per tenir-la enllestida abans de dinar, quan s'alça la marinada. Un mos i ara sí, a ventar, l'autèntica separació de les llavors per a la menja dels homes i la palla, aliment del bestiar. El gra, que pesa més, queda a sota barrejat amb minúsculs brins de pallussa. El sedàs de l'erera farà la feina abans d'ensacar.

Les dones no fan pas un jornal menor. A la feinada domèstica ordinària, aquests dies s'hi suma el repàs, condicionar el jaç de la parentela i, si escau, dels jornalers que han fet venir per

ajudar. Ventre buit no s'atrafega. Vinga pa i vinga perolades, ara al camp d'allí enllà, ara a l'era.

Tampoc no poden deixar l'hort, que les fesoles, els carbassons i els pebrots no creixen sense cura diària. I les tomateres, els enciams, la xicoira... que volen rec. I els fruiters. I l'aviram, i els conills, i el porc, engegar les vaques. I la bugada, i mantenir el foc...

Quan en Perot torna del tros i s'asseu a l'escon trinxat de costelles, cap dona de casa no reposa, encara. Ni la mare ni la germana, Maria, de només quinze anys.

LA LUCHA

DIARIO DE AVISOS Y NOTICIAS

Gerona, martes 29 de Agosto de 1905

(pág. 2)

NOTÍCIAS

Hase perpetrado un horroroso crimen en la casa de Campo "Patorra" del término municipal de Mayá.

El crimen cometióse de 10 y media a 13 del pasado viernes, con ocasión de encontrarse sólo en el citado manso una hija de la dueña del mismo, agraciada muchacha de 15 años llamada María Cruañas Estudis, hallándose ausentes su madre doña María Cruañas¹ y un hijo de esta.

Los bárbaros salteadores se cebaron con la víctima. Causaronle, con un instrumento cortante y contundente dos heridas en la cabeza, y en las regiones frontal y parietal, y tres heridas en el cuello que casi le seccionaron la cabeza.

Los asesinos apoderaronse del cajón de una cómoda 1400 pesetas en billetes de Banco, dándose inmediatamente a la fuga.

No es para explicar la escena que desarrollose cuando la infeliz madre encontró el cuerpo de su hija mutilado y bañado en sangre.

Inmediatamente que se tuvo noticia del suceso se trasladaron al manso Patorra las autoridades procediéndose á la actuación de diligencias.

Como presunto autor del crimen ha sido detenido un bracero de la casa de campo de Santa Lucía, llamado Juan Zaragatal,² de 46 años de edad, a quien se le encontró poseedor de una cantidad de 2854 pesetas, ingresando en la cárcel.

El suceso ha consternado al vecindario.

1. Hauria de ser Maria Estudis, mare de Maria Cruanyes.

2. Joan Sargatal. Error de transcripció.

El crim

Fa estona que el campanar de Sant Vicenç de Maià ha tocat l'Àngelus. La Maria mare acuita en Pere per anar a dinar. Tot el camp és solana.

Amb un broc de romaní entre les dents, el fill s'ha dreçat quan ha sentit la rèplica del toc de migdia a la parròquia veïna. En un mur lateral de Santa Maria de Segueró hi ha un rellotge de sol amb la llegenda «Jo sense sol, tu sense fe, no valem res.»

La fe d'en Perot vola per un instant del terròs que trepitja, encara per llaurar, vers els dominis del Noguer. Segueró, allà hi ha Santa Llúcia! Passat l'estiu ja no sembrarà els camps de tota la vida. Sap que en Sargatal s'ha discutit amb don Joan perquè la Casa Gran li ha perdut la confiança i li vol retirar el rem. Emprenyat, l'arrendatari va anar a veure el senyor rector perquè hi intercedís. No se'n va sortir, els va amenaçar a tots dos, el capellà i l'amo. Faré una bestiesa, es veu que va dir. Al poble ningú no en parla, a dins de les cases tot se sap.

La Maria mare ha anat a buscar el fill perquè del dinar d'avui se n'encarrega la noia. Li ha deixat mongetes per esclovellar i només caldrà una bullida. Amb un raig d'oli verd i un pessic de pebre negre faran feliç el noi, que fa dies que cavil·la.

Fa un sol que esbardella les pedres. Fa dies que no plou i el sòl és tan compacte que ni l'animal amb l'arada no el podria solcar. Els núvols passen de llarg i el pagès estira el matí perquè sap que havent dinat escalfa més. A aquesta hora, els raigs davallen fins a clavar-se verticals un braç en terra. Sol de justícia, en diuen, com si la justícia fos un instrument maligne, com si el feix de llum depengués dels homes. Sense brisa el sol ensordeix, el paisatge és mut, no es mou ni una fulla, no se senten ni les cigales.

Per això ja és hora d'anar a l'ombriu. Prou que ho veu la Maria, que l'hereu té el cap en un altre lloc. Au, som-hi, que els pensaments no fan jornal i la plàtera aviat serà a taula.

Però en Perot ara fita el cim de la Mare de Déu del Mont i li ve al cap un fragment dels goigs que es canten al santuari:

*Oh Reina i sobirana
regneu en eixa plana,
regneu en tots els cors.
Que vostra mà ens ampare;
salveu-nos dolça Mare
dels pobres pecadors.*

Diu que els goigs a lloança de la Verge els va refer un mossèn conegut, un tal Cinto que corre món i escriu. Va fer estada al Mont quan en Pere era una criatura i se'n va parlar molt. Ell només coneix mossèn Venanci, el senyor rector, granat i de veu rogallosa, que de petit li va fer fer tres dissabtes de doctrina abans de rebre la primera comunió. Un parenostre, l'avemaria, *corpus christi* i amén. Ara el veu cada setmana i ja no li besa l'anell. Quan entra a l'església es treu la gorra. No és pas que sigui molt missaire, però el poble es pot ben dividir entre els que van a missa cada diumenge i els que tan sols s'acosten a la porta de l'església un parell de cops l'any, per l'ofici i per la missa del gall.

Pecadors impenitents, els amonesta el sacerdot a l'hora de l'homilia, i cadascú pensa en aquells que li volen mal. Com el mala peça d'en Sargatal, que ha escampat pestes contra l'amo i contra el futur masover si no li renoven la contracta, que ha intimidat el rector mateix amb mala bava i càgum l'hòstia consagrada, que ha jurat venjança cara a cara o a traïció.

Au, anem, crida la mare, que coneix la mirada d'aquells ulls petits sota l'ombra de la visera. Que no sents el gos com crida...?

• • •

Mare i fill no són els únics que desafien el sol de migdia. A quarts d'una, la Magdalena vella torna de l'hort amb un cistell ple de carbassons. Passa a prop de can Patorra i, com tantes altres vegades, alça la veu, a Maria!..., per presumir de verdura, per fer-li un present, per fer-la petar una estona curta a l'ombra abans d'anar a dinar. La porta és oberta, ningú no respon. A Maria!, que no hi ha ningú? Sempre hi ha algú, a aquesta hora. Para l'orella al lllindar i sent el gos com ploriqueja i bufa de narius. Que són tots fora, Pelut? Posa el peu al primer escaló i el quisso, que ja l'ha sentida, treu el morro al capdamunt de l'escala, li ensenya les dents. Recony, que no som amics?, li diu la vella mentre fa el gest de pujar. Però el Pelut, manyac de mena, avui no està per osques. Se li encara, treu els ullals. Quiet, quiet... La Magdalena recula quan se'l veu quasi a sobre amb intencions de mossegar-la. Fuig, fuig! Però la que fuig és ella mentre el Pelut, que no va més enllà del portal, borda amb nervi per empènyer-la enfora.

Uns minuts abans feia el mateix camí la jornalera d'en Martí Prat. Passava de llarg can Patorra quan ha sentit corredisses que venien de dalt de la casa. Passos, salts, cops de taula, cadires que s'arrosseguen, xiscles i gemecs. Crits ofegats que la jove interpreta com una facècia entre els dos germans, ai que t'empaïto, un joc entremaliat en companyia del gos que també lladruqueja. Ves, quina jogassera. En Martí poc em deixaria fer aquests esgarips! És clar que la nena Patorra és la nineta dels ulls de son germà, que arriba del camp i encara té ganes de fer-la plorar de riure. Sort en tenen de la mare que els posa l'escudella a taula... I la jornalera fa via sense fer-ne més cabal.

Tot això passa mentre la Maria ja ha aconseguit fer moure el fill i emprendre el retorn cap a casa. No hi ha gaire tros. El camí fa giragonses, respecta les fites de cada parcel·la, passa a la vora d'un parell de torres i d'un bosquet d'alzines immòbils. Caminen tots dos l'un darrere l'altra. La mare tres passos per davant, decidida, coll dret, els cabells recollits amb una tannara.

En Perot, capcot, la gorra posada i el mocador a la mà. Cada cop que s'eixuga el front gesticula com si volgués fer fora alguna cosa més que les gotes de suor. Marxa perquè l'estiren. Avança com una carreta enganxada al bou, en progressió obligada. Avui no fa seva la dita que tant li plau de proclamar: a taula i al llit, al primer crit. S'enderia de trair-se, ell que és tan resolut. El pet de sol no en té tota la culpa, les cabòries són l'autèntic fre.

Dinar dinem a casa, Pere, i casa és can Patorra, la resta són coloms, fa la mare sense obtenir resposta. Sap que hi ha coses que ell no li explica, que és reservat, que tot s'ho mastega sol. També sap que és tossut, cosa que ell nega. Com una banya de marrà, replica la Maria mare. Sé pas com li han de dir, a en aquell torracollons, que el fan fora, remuga el fill. Un mas com Santa Llúcia vol empenta, just el que no té! A mi me'n sobra. La feina només es fa treballant. I el sorrut encara corre amb amenaces.

Vet aquí el diàleg silent, ara un pas, ara un roc que estorba. La gent que es coneix prou té conversa sense dir-se ni un mot.

Un revolt i ja es veurà la propietat. Si fes un bri d'aire es podria flairar la gallinassa del corral, les últimes palades del femer. O el baf de l'ollada de mongetes. Comença a haver-hi gana i la germana i filla ja deu tenir l'escumadora a la mà. Se'ls fa estrany que en Pelut no els vingui a fer festes. Quan són a poques camades sempre els ve a esperar amb salts d'alegria. Ai, el Peludet, fill de la Faluga, com ha crescut aquest cadell! Té la intel·ligència de la mare i l'autoritat d'un gos d'atura. És marcador amb les ovelles i pels amos i per la família tota es deixaria matar.

Entre precís i encaparrades, ja són quarts de dues quan arriben a l'era.

Maria..., ja som aquí! Sembla pas molt afamat, aquest bordegàs, el som hagut d'arrossegar.

No els sobta gens veure el portal de bat a bat. Des del primer que es lleva fins a l'hora de sopar sempre és obert, com en la majoria de les cases. Ara, al pic de l'estiu, sí que l'ajusten a migdia, més que res per evitar que faci estuba i el bestiar s'esvaneixi. La finestra de dalt, en canvi, és tancada.

Mariaaa...

De dalt ve soroll. Es confon amb les cleques d'espardenya que fa en Perot per espolsar-se al pedrís. La mossa no contesta. La fressa és del gos que baixa els escalons i se'ls acosta submís i fidel, però estrany. Se'l veu temorós, la cua entre les cames, ajup el cap, fa el ploricó, xiula de musell, i quan l'amanyaguen udola, es queixa. Tampoc no para quiet, fa voltes en rodó, se'n separa i torna, com volent estirar-los.

Ell és el primer que ho veu. Rere l'orella hi té un sec, la marca d'un cop. És quan li passa la mà pel damunt del clatell que en Pelut es queixa. Li separa el pèl i el senyal és evident. Aquest gos ha rebut, sé pas on ni com, però entre cap i coll hi té una bona masegada. I goita, goita, fa la mare, assenyalant-li les potes. A les dues del davant, dits i ungles amb sang presa. I ara, quina una n'has fet? On es deu haver ficat aquest ximplet, per sortir-ne tan esgalabrat?

Aquesta insòlita benvinguda els ha distret de l'atenció principal: la noia no contesta. Potser és a dalt de tot, a les golfes. O potser a l'hort, a la bassa. En Pelut l'hauria seguida... Què vols?, aquest no està gens eixorivit. Mare i fill fan la volta a la casa, un per cada costat fins a trobar-se al viver. El gos no es mou de l'entrada, gemega. Anem, anem cap dalt.

Enfilen l'escala, la mare tot davant, el gos somica com si s'hagués de fer perdonar. Encara un darrer Mariaaa més ronc, ara d'en Perot que no l'havia cridada. I res. La pujada és feixuga de tanta rampa, els compensa la frescor d'estar a cobert. El contrast de llum els encega, només s'hi veuen perquè se saben el traçat, la diferència de cada graó, el rectangle de claror que es retalla al final els guia. La dona esbufega, no sap si de la calo-

rada, del cansament o del mal averany que tot just comença a amoïnar-la.

Això és molt rar, noi. Si no diu res és que no hi és. Però, on s'hauria ficada? En Perot s'escura la gola, empassa saliva. La mare arriba a dalt, gira els ulls cap a la sala.

El crit se sent de tot Maià.

Estesa de bocaterrosa, la Maria jeu sense vida al costat de l'escon.

Les cames doblegades, el pit contra el paviment. Un braç a sota el cos i l'altre estirat del llarg, amb l'escorredor a la punta dels dits i tot de mongetes esgranades sobre un toll de sang fresca.

La mare cau de genollons, es revincla, el front arran de terra. Se li esqueixa el cau de l'ànima, el cor, el ventre, les entranyes d'on surten els fills. No s'hi acosta. Sap que és morta, ho ha sabut de seguida.

En Pere s'hi aboca, trepitja la sagnia, l'agafa pel cos amb aquell gest del que no vol creure's allò que veu. Intenta reincorporar-la i el cap de la germana li queda penjant. Només s'aguanta per una pellerina. Inert, sense alè, els cabells humits, els ulls esbatanats, decapitada.

Tot d'una el món sembla de mentida. El camí, el sol, els camps, les campanes, els pensaments, tot ha deixat d'existir. A fora no hi ha res, el matí precedent no arriba ni a miratge. S'imposa una única realitat, una veritat que perfora, que pren cos insubstancial, que aniquila qualsevol noció mundana. La mort, el no ser. La mort, que és la negació de la vida, i el viure, que esdevé una condemna.

En Perot s'arrencaria els cabells si amb aquest gest pogués sentir dolor, cridaria si recordés que té veu, s'alçaria, cercaria,

maleiria. Però s'oblida fins i tot de respirar. Durant un esgarip etern s'emmiralla en els ulls de la mare vídua i veu com llisquen tots els dies dels darrers quinze anys. La Maria és morta. Quin nom se t'ha de dir quan perds un fill, un germà?

Can Patorra s'estimba, els arbres s'assequen, les cigales perforen l'òida, s'aixeca un vendaval de pols que encega. L'exterior es recupera del mutisme, i el contrast de la mort amb l'activitat ordinària que manté el seu curs fa el dolor encara més punyent, més individual, menys transferible. Mare i fill s'abracen, sangloten, estan sols. Eren tres. Són dos. No són res.

En Pere també entén que, per gran que sia el seu turment, no és comparable al suplici de la mare. Per això, quan torna a tenir forces per enraonar, del fons de la gorja li surt un Mariaaa que les apel·la a totes dues, la mare i la germana, la viva i la difunta foses en un mateix nom. El dolor es multiplica. Mariaaa... Ara ho diu repenjat del finestrал, seguit d'uns brams inintel·ligibles, com una bèstia enfellonida. Malda per esgolar-se entre la petició d'auxili i el clam de revenja. La germana, assassinada. La mare, morta en vida. El martiri l'acompanyarà per sempre més.

Les mateixes campanes que convidaven a l'Àngelus ara toquen a sometent. Dos homenots tiben amb força el cordam que fa girar el jou i el que activa el martell i el batall. Un so furiós, accelerat, inconfusible, ben diferent del que marca les hores o crida a l'ofici. Més prolongat i nerviós del que indica l'arribada de la sardina i en notifica el preu. Als antípodes del toc de difunts que anuncia el darrer pas de la parca. Un repic estrident, d'emergència, reservat per a les grans amenaces, com quan es cala foc o qualcú rep un atac bandoler.

Des de l'edat mitjana els campanars són el canal de comunicació més efectiu. Se'n va servir lo rei en Jaume quan va ins-

titucionalitzar el sometent, un cos d'autoprotecció i defensa de perills interns o externs. El senyal d'alerta consistia a metre so i via fora! Els homes de setze a seixanta anys eren cridats a acudir a la plaça armats amb el que tinguessin a l'abast. Al segle XX encara és ben vigent per fer front al risc i mobilitzar la població, sobretot en la ruralia. Quan les campanes repiquen excitades, tothom, homes i dones, criatures i vells, surten al carrer a veure què passa, de què s'han de prevenir o a qui convé encalçar. A Maià, el 25 d'agost de 1905, a l'hora de dinar, molts plats es queden a taula sense escurar.

La notícia s'ha estès com un llamp: la noia de can Patorra és morta! Diu que l'han matada, diu que li han tallat el coll... I la mare? I en Perot...? Diu que la Maria s'havia arribat al tros, a esperar el fill, que la nena estava sola. Diu que el gos borda com un foll, que a en Pere l'han hagut de subjectar, que la mare ha perdut el cel de vista, la pobra. Diu que la sang regalima per l'escala. Diu, diu, diu... Però, qui ho diu...? Correm-hi, anem!

El carrer, fa un moment desert, és talment un formiguer quan se'l trepitja. Més de mig poble va cap a l'església, l'altra meitat fa passeres cap al lloc dels fets. Les àvies fan recular la mainada. Molts bordegassos, cames ajudeu-me cap a l'escenari del crim. De l'Ajuntament veuen sortir-ne el secretari, esperitat. Diu que ja hi ha la parella de la Guàrdia Civil, però que encara no hi ha arribat el jutge. I el metge...? Què vols que hi faci, el metge, si ja no respira! Diu que no l'han pas enretirada, que continua estesa a terra, i la família tampoc se'n mou del costat. Valga'm Déu! Mans al front, senyal de la creu. Fins els més descreguts se senyen en nom del Pare, del Fill i de l'Esperit Sant.

Lluny del no badar boca que imposaria el respecte, tot són enraonies. Ara ja n'hi ha més de tres i més de quatre que presumeixen d'haver vist quelcom. Ha corregut que la jornalera d'en Martí ho ha sentit tot, els xisclets, els gemecs. Que la Magdalena vella s'ha encarat amb el gos, que volia mossegar-la, i no hi ha

pogut fer res. S'hi afegeixen més testimonis d'haver oït baralles i crits, coses que passen a les cases, jo no hi haig de ficar el nas, qui s'ho hauria imaginat! I dius que hi han robat? Per mi que n'han abusada...

L'engranatge de l'especulació és una espiral que no s'atura. No passa cada dia un succés com aquest, però tothom recorda episodis llunyans dels que s'expliquen a la vora del foc d'hivern amb més pa que llangonissa, dels que deixen marcada una casa, un lloc, un nom. Capítols apòcrifs que configuren les llegendes rurals que ningú no sap precisar, que es repeteixen aquí i allà, que es reproduïxen i es refan en llocs ben distants, que tothom dona per bones.

Diu que, diu que... Però, qui ho ha dit? Qui ha donat la veu? Qui ho ha vist? A vegades, la primera persona que anuncia una mort és la darrera que va veure la víctima amb vida. Però això no vol dir res.

Can Patorra és de fa hores un aplec sense festa. Centenars d'ulls fiten els finestrals. Ho fan des d'una vintena de passos, ningú no s'hi atansa. Ningú no els ha manat que no passin d'aquí, no hi ha cap cinta ni cap cordill que els ho impedeixi. La mort atrau, la sang reprimeix, de la desgràcia tothom en fuig. A primera línia, ara sí, la boca badada. Més enrere, grupets fent el xiu-xiu. Tothom calla i deixa el pas franc quan arriba alguna autoritat, la benemèrita que entra i surt. I aquest, qui deu ser? El jutge, un escriptor...? Hom es pregunta si ja hi ha cap detingut.

Els raigs del sol d'horabaixa fan mirall als vidres de la façana, que reflecteixen el terraprim. La gent estira el coll i encongeix els ulls per guipar-hi bé. De tant en tant es dibuixen siluetes mòbils a l'interior. És la mare? Deu ser en Perot? Per mi que són els encarregats de la governança, que aquí hi ha molt per escatir.

Ara soc vist un tricorni, va de verd... De tant en tant se sent un plor, un planyiment. De tant en tant, veus més fortes, com una discussió. A dins hi ha força moviment, més persones de les que s'imaginien.

Una dona s'atansa pel corriol que mena a la casa des de llevant. Quan arriba a l'altura de l'hort no s'atura, camina decidida. Duu mocador al cap, la barbeta enfora. Entra dins del portal. Tots la coneixen. Què se li ha perdut, ara? Per què no es detura com tothom? De quarts de dues ençà només han vist traspasar la porta alguns familiars, els de Maià mateix i els de Beuda. Els de la Canya encara no tenen temps d'haver arribat. Qui ho sap, si ja se n'han assabentat de la mala nova? Ja t'ho dic jo, no ha entrat ningú llevat de la família. I dels que manen, és clar. Què dius...! N'he vist uns quants del veïnat de la Cellera que hi feien cap. I aquesta, què deu voler tan resoluta? Calla, calla, que em sembla que és parenta de lluny.

La gernació ha sabut del primer que s'hi ha arribat tot just quan l'han vist sortir. Què hi carda, aquest aquí? És l'última persona que hi faria, a can Patorra. Tindrà collons! S'estenen les xerradisses. Llamp me mati, no deien que estaven enemistats? Tot allò de Santa Llúcia, el mossèn, el Noguer de Segueró... En Pere mai no en parlava, però era evident que se'l mirava de gairell. Sí, no pas com ell, que tot el dia en deia pestes i maldats, el fill de puta. Doncs, què vols que et digui? Això l'honora, plantar-se aquí quan van mal dades...

En Joan Sargatal ha emergit per la porta mig esverat, mig compungit. Ha fet tres passos en fals i després de corregir el dubte s'adreça cap a la multitud. És morta, és morta!, repeteix. La nena de can Patorra és morta, i fa el gest amb mans i braços per significar que no hi ha res a fer, que la sentència és irreversible. No sap que tothom ja ho sap, fa estona que ell era a dintre. Treu pit com tot portaveu quan comunica una notícia, i quan s'adona que la veu ja havia corregut, s'explica. He estat el primer